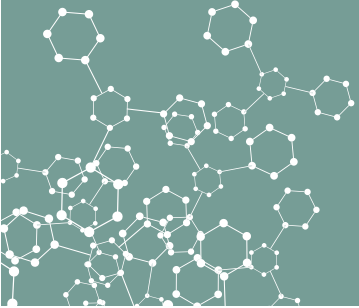


araciència

C



Història

Toni Pou

“22-28 de febrer. Estada a Barcelona. Molta fatiga, però gent amable.

Terradas, Campalans, Lana, la filla de Tirpitz, cançons populars, balls, Refectorium.

Ha estat agradable!”

Així resumia Albert Einstein els dies que va passar a Catalunya el febrer del 1923, ara fa 100 anys. La brevetat obvia, probablement, a la intensa activitat que va mantenir durant l'estada. De tota manera, al diari d'Einstein hi ha gairebé una pàgina en blanc després de l'anotació, cosa que suggereix que hi volia escriure alguna cosa més.

“Terradas, Campalans, Lana, la filla de Tirpitz”, emmarcats amb un rectangle, van ser els seus interlocutors principals. Esteve Terradas era catedràtic de la Facultat de Ciències de Barcelona, Rafael Campalans era professor de l'Escola Industrial i secretari d'Instrucció Pública del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat, i Casimir Lana era, també, professor de l'Escola Industrial i director dels laboratoris de l'empresa d'automòbils Hispano-Suiza. La filla de Tirpitz era Ilse von Tirpitz, la dona del cònsol alemany Ulrich von Hassell, un conservador que havia donat suport a Hitler abans que arribés al poder, però que el 20 de juliol del 1944 va participar en l'operació Valquíria amb l'objectiu d'acabar amb la vida del Füh-

01



Einstein a Catalunya: nacionalisme i mús

El físic alemany va arribar a Barcelona el 22 de febrer del 1923 i en va marxar l'1 de març amb unes impressions que va conservar molt de temps

rer, una operació fallida que va acabar amb l'execució de 4.980 persones, entre elles el mateix Von Hassell.

Un programa estratègic

Einstein i la seva dona, l'Elsa, van arribar a l'Estació de França el dijous 22 de febrer del 1923. Havien tingut problemes amb l'equipatge a Marsella i s'havien oblidat d'anunciar la seva arribada, de manera que ningú els va anar a rebre. Es van dirigir al número 331 del carrer Còrsega, on vivia Terradas, però no l'hi van trobar. Einstein va deixar una nota amb lletra de metge i en francès a la bústia i, al cap d'una estona, Terradas i Lana els van localitzar i els van acompanyar a l'Hotel Colón de la plaça Catalunya, on es van allotjar fins a l'1 de març.

“La invitació a Einstein no era un fet aïllat sinó que formava part d'un programa per fer arribar la ciència més

avançada als estudiosos i al públic de Catalunya i Espanya”, explica Antoni Roca Rosell, físic, historiador de la ciència i la tècnica i professor de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC) i autor del llibre *Quan Albert Einstein passejà per la Rambla (1923)* (UPC, 2023), que ressegueix minuciosament l'estada del físic alemany a Catalunya i del qual s'ha extret la major part d'informació per elaborar aquest text.

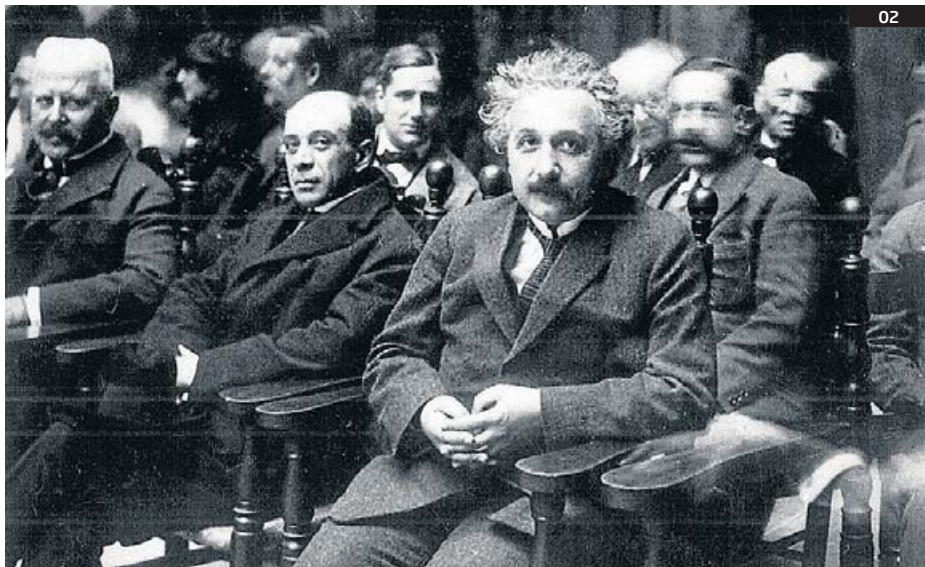
Aquest programa, que havia començat el 1914 impulsat per Terradas i els seus col·legues, tenia per objectiu la construcció d'un sistema de recerca alliberat de les activitats docents que tingués com a protagonista la investigació pura de màxim nivell. Tal com escrivia en una carta Terradas a Campalans: “La vibració despertada pel geni trobarà un dia o altre en l'àmbit de la nostra terra el portaveu fidel que demostrí

com les joies pures de l'esperit no són estrangeres en els aires que respiraren Lull, en Vives i l'Arnau de Vilanova”.

En aquesta mateixa línia programàtica, la visita d'Einstein s'afegia a les dels matemàtics Tullio Levi-Civita (el 1920) i Hermann Weyl, i el físic Arnold Sommerfeld (el 1922). Totes aquestes visites estaven organitzades amb una intenció estratègica per promoure i prestigiar la recerca: els convidats impartien en un lloc emblemàtic una sèrie de conferències adreçades als especialistes, s'organitzava una campanya de premsa perquè els mitjans se'n fessin ressò, es buscava la complicitat de les institucions i s'oferia un tracte exquisit als científics visitants.

Fama i incomprensió

La fama que tenia Einstein, però, superava la de tots els que l'havien precedit.



02



03

Einstein a Poblet (01),
l'Escola Industrial (02) i
l'Estació de França (03).

ARCHIVO GENERAL DE LA
ADMINISTRACIÓN, FONS ANTIC DE LA UPC.
COL·LECCIÓ FAMÍLIA TERRADAS

ya: física, sica

El 6 de novembre del 1919, quan es van fer públics els resultats de l'observació de l'eclipsi de sol que van confirmar –tot i que de manera no gaire concloent– la teoria de la relativitat general, va passar de ser conegut en els cercles acadèmics a ser una estrella internacional. Que la relativitat no l'entengués gaire gent no era important, ben al contrari. “És sorprenent com, en el cas d'Einstein, el fet que fos difícil entendre'l, en lloc de ser un factor negatiu, era positiu”, diu Roca Rosell.

Amb aquesta fama que el precedia i una gran expectació, Einstein va donar tres conferències sobre relativitat per a científics a l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), aleshores situat al Palau de la Generalitat, i una de més oberta sobre les implicacions filosòfiques de la teoria a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (RA-

CAB). A parer de Roca Rosell, un dels millors cronistes d'aquests actes va ser Joan Xirau Palau, estudiant de farmàcia, que en va publicar una peça al diari *La Publicitat*.

Començava, precisament, amb una al·lusió a la dificultat: “És totalment impossible donar una versió periodística de les conferències donades per Einstein”. Xirau també feia notar que del centenar d'assistents a les conferències, potser quatre o cinc les seguien perfectament i potser una dotzena n'endevinaven alguna cosa a còpia d'esforços. La resta, segons el cronista, no entenien res de res. “És lògic que no ho entengués gaire gent”, valora Roca Rosell. “Avui dia –continua– potser venen cinquanta experts d'aquest nivell cada mes a Barcelona i no els segueix ningú més enllà dels deu o dotze del seu grup; i no passa res”.

Einstein a la premsa

A part de Xirau, la premsa satírica de la ciutat va treure tot el suc possible de la visita del físic alemany. A Barcelona, Einstein es va entrevistar amb Àngel Pestaña i altres dirigents de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i a Madrid, on tot va ser més formal i institucional, el va rebre el rei Alfons XIII. Segons el setmanari satíric *L'Esquella de la Torratxa*, això era, precisament, la teoria de la relativitat. Tal com van fer molts humoristes, aprofitaven el tòpic segons el qual la teoria es basava en el fet que tot és relatiu, una afirmació que el mateix Einstein s'afanyava a desmentir al principi de les conferències en què analitzava les implicacions filosòfiques dels seus treballs. Al setmanari *L'Estevet* es deia que, de fet, tots els barcelonins ja sabien que tot era relatiu, des de la seguretat dels ciutadans fins als horaris dels trens, la duració de les obres públiques i la brutícia de les clavegueres de la ciutat.

En una línia diferent, l'astrònom Josep Comas i Solà, director de la Secció Astronòmica de l'Observatori Fabra i escèptic de la relativitat, va publicar un article a *La Vanguardia* en què criticava el “fenomen de psicologia col·lectiva” que era la “invencible curiositat [...] per conèixer la denominada teoria de la relativitat”. Segons ell, la teoria no tenia “el menor valor pràctic” i, a més, apuntava que es fonamentava en els “resultats dubtosos de l'eclipsi de 1919”. Més endavant afirmava que li havia manifestat directament al mateix Einstein el seu convenciment que la velocitat de la llum no era constant –un fet que era el fonament sobre el qual s'aixecava la teoria– i que experiments futurs ho demostrarien. Més de cent anys després, això no ha passat.

Una de les peces més suggeridores que es van publicar aquells dies la signava el talent innat per a l'articulisme de Josep Maria de Sagarra, en la qual criticava qui s'emparava en l'excusa de no entendre res per no assistir a la conferència de la RACAB. Perquè quan algú ha aconseguit trencar l'ordre establert, deia, aquella audàcia ha d'impregnar l'aire que l'envolta, els seus llavis i els seus ulls, el to de la veu i la precisió del seu gest. Això és, precisament, el que va anar a observar-hi ell. I alguna cosa devia veure, perquè cada vegada que Einstein esborrava una pissarra es lamentava que no es pogués conservar el “blanquinós autògraf einsteinià” com a record d'aquell gran dia.

Nacionalismes

Tal com escriu Roca Rosell, “Einstein i la relativitat ajudaren a consolidar a Espanya un discurs civil per a la ciència”, però sembla que la visita també va impactar Einstein de diverses maneres. Per començar, havia quedat impressionat per la intel·ligència de Terradas. El 1925 va dir al matemàtic Julio Rey Pastor que “el seu cap és un dels millors del món”. I el 1930 va explicar al periodista Antoni Fabra, durant una entrevista a Berlín: “Terradas és d'una gran intel·ligència i, sobretot, molt original. He tractat molts homes en el curs de la meua vida, i no vacillo en afirmar que el professor espanyol és un dels que més m'ha interessat”.

I el físic alemany també va tenir debats polítics interessants amb Campalans, que en primera instància es va presentar com a nacionalista i socialista. Einstein, acostumat als nacionalismes centreeuropeus de dretes, no veia com-

patible una cosa amb l'altra. Al cap d'uns dies de converses i de palpar la realitat catalana, però, va confessar a Campalans que comprenia i justificava “el vostre paradoxal socialisme-nacionalista”, però que allò no era “el nacionalisme veritable!”, i li va recomanar que prescindís “d'aquell nom funest...” I sembla que Campalans li va fer cas: en un article del 1923, proposava substituir la qualificació de *nacionalistes* per *catalanistes*, *independentistes* o, fins i tot, *sinnfeiners*.

Curiosament, un dels seus biògrafs més importants, Carl Seelig, va apuntar que Einstein havia dimitit de la Comissió Internacional de Cooperació Intel·lectual de la Societat de Nacions a causa de la qüestió catalana. Hi va renunciar just després d'haver estat a Barcelona en una carta en què, efectivament, feia referència a una convicció motivada “recentment”.

La música tradicional

Una de les altres impressions que Einstein es va endur de Catalunya va ser la que li van provocar les danses i músiques tradicionals que va conèixer en un acte a l'Escola Industrial. El 1925, a Rio de Janeiro, quan els seus amfitrions el van portar a un local de jazz, el físic alemany va lamentar no poder escoltar música local. I, tal com va relatar l'escriptor brasiler Gilberto Freyre, va elogiar les danses populars austríaques, que estaven desapareixent, i també les de Catalunya, de les quals conservava una “impressió deliciosa”, gràcies a “una música especial, característica, d'un color local pintoresc extraordinari”.

El 1934, quan la Generalitat va nomenar Einstein ciutadà honorari de Catalunya, en la seva carta d'agraïment es va disculpar per no poder rebre l'honor personalment, però va dir que gaudia “sovint i feliç de les meravelloses cançons

Estratègia científica

La visita d'Einstein s'emmarcava en un pla per potenciar la recerca d'alt nivell a Catalunya

populars catalanes” que havia rebut “dels amics d'allà” en la seva “anterior visita a Barcelona”. En llegir aquesta carta, a l'historiador Antoni Roca Rosell el va assaltar la pregunta de com les havia rebut. Amb discos? Podia ser, però n'hi havia pocs. Una mica més de recerca va revelar que els amfitrions li havien regalat un llibre de partitures de música tradicional catalana amb arranjaments per a piano i cor del compositor Enric Morera, entre les quals hi havia *Els segadors*, *El rossinyol* i *Muntanyes del Canigó*.

Això vol dir, segons Roca Rosell, que les tocava: al piano dels Einstein a Princeton, doncs, sonava de tant en tant *El rossinyol*. “I potser també les cantava”, aventura l'historiador. Si Sagarra es lamentava que no s'haguessin conservat les pissarres amb les equacions escrites per Einstein, segur que hi haurà qui es lamenti que no s'enregistrés mai el savi alemany cantussejant “Muntanyes del Canigó, fresques són i regalades”.

PS: el terme *Refectorium* que Einstein va consignar al seu diari fa referència a un bar d'ambientació medieval de la rambla Santa Mònica on es va aturar a prendre un cafè amb llet. Per què li va cridar tant l'atenció que ho va anotar al seu diari? Continua sent un misteri. —